

Festtal vid Svenska Dagens huvudfest i Lovisa 6.11.2010

Fred Karlsson

Mina damer och herrar, att bli inbjuden att tala på Svenska Dagens huvudfest känns lite som att bli bjuden av påven till Rom för att berätta om hur Bibeln skall tolkas.

År 2005 talade jag vid Svenska Litteratursällskapets Runebergsfest om språkklimatet. Efteråt blev jag hedrad med titeln ”fennoman”. För en månad sen fick jag efter en artikel i tidskriften *Kanava* om svenskans domänförluster i Finland en titel till – ”svekoman”. Jag har någonting att bjuda på för var och en!

Jag skall ta upp tre historiska detaljer, som är viktiga att minnas då man försöker förstå dagens språksituation i Finland: bytet från svenska till finska som officiellt språk på 1800-talet, språklagen från år 1922 samt den aktuella diskussionen om grundskolans undervisningsspråk.

Språkstriden på 1800-talet innebar, att Finland **på fredlig väg och på minoritetsgruppens initiativ** bytte sitt administrativa huvudspråk från svenska till finska genom en unik 100-årig process. Varför unik?

Språkkonflikter, där det gäller att välja mellan språk, brukar sluta värre: **språkdöd** som för otaliga aboriginspråk i tredje världen; **marginalisering** som iriskan i Irland; **konflikt** som baskiskan i Spanien; på **hälft** som swahili i Tanzania där engelskan fortfarande är stark; **kompromisslöst** som i Norge där man nu har flera dialekter i officiell ställning.

Vi finlandssvenskar kan smälla med hängslena och säga: **vi** insåg att finskan måste bli landets huvudspråk. Det var ju den svenska intelligentsian ledd av Snellman, Forsman och andra, som började driva finskans sak. Men de blev fort av de andra svenskarna betraktade som förrädare.

De svenskspråkiga fennomanerna gjorde landet en tjänst, då de insåg att den språkliga situationen var ohållbar; mer än 80 % av befolkningen var finskspråkig utan officiella språkrättigheter. Tänk på vilka ytterligare våldsamheter som kunnat utlösas om inbördeskriget 1918 också handlat om finskan utan officiell ställning. (Låt mig tillägga att fennomanernas ideologi också hade sina mörka sidor, såsom enspråkighetskravet.)

Det finns förstås ett annat perspektiv på språkbytet. Leif Höckerstedt tolkar i sin nya bok *Svenskan på plats* den utbredda tvåspråkigheten på finlandssvenskt håll i dagens Helsingfors som att språket fortfarande byts, i hukandets och minskningens tecken. Själv tror jag inte på en förestående undergång; finlandssvenskarnas absoluta antal har på senaste tid ökat.

Jag övergår till 1922 års språklag. Den kan uppfattas som en belöning för de svenska fennomanernas insats för språkbytet. En specifik person skall tackas för både tillkomsten och den liberala utformningen av lagen: professor Emil Nestor Setälä, som var en legendarisk gestalt inom finsk språkforskning och en inflytelserik politiker under 1900-talets tre första decennier.

Om språklagen skrev Setälä en bok på mer än 300 sidor. Han noterar, att vår språklagstiftning är en helhet utan direkt motsvarighet i något annat land. Setälä lånade från Schweiz' konstitution begreppet *nationalspråk* och säger att nationalspråken är språk, som av folket (*kansakunta*) uppfattas som egna och hemmavana (*oma ja kotoinen*), och som kan användas i myndighetskontakter. Setälä betonade uttryckligen, att Finland har två nationalspråk, men inte två nationaliteter: Finlands folk är ett.

MEN: trots detta lever vi inte i himmelriket. Dagens språklag efterlevs inte helt i praktiken. Det här är grundtemat för Kenneth Mynttis just utkomna bok *Svenskan på offensiven eller intensiven*. De senaste månadernas diskussioner och händelser, speciellt den höga juridiska expertisens ingrepp i Karleby-frågan, antyder i alla fall att en uppryckning är möjlig.

Mitt tredje och sista tema är språkobligatoriet i grundskolan. Vi hoppar alltså fram till 1960-talet. Diskussionen gick då, och går idag, het speciellt om den obligatoriska svenskan i de finska grundskolorna, gemenligen kallad *pakkoruotsi*, tvångssvenska. En googling med ordet *pakkoruotsi* ger inte mindre än 80 000 träffar. Helsingin Sanomats elektroniska textarkiv grundades 1990 – efter det har ordet *pakkoruotsi* i HS förekommit i nästa 700 artiklar, dvs. i mer än 20 inlägg årligen.

Begreppet ”det andra inhemska språket” är gammalt, det infördes redan 1871. I början av 1900-talet läste **bara 4 %** av en finskspråkig årsklass svenska i skolan – de 4 % som gick i ett finskspråkigt gymnasium. Den gamla folkskolan hade ju ingen undervisning i andra språk än modersmålet. I början på 1960-talet läste 40 % av finnarna svenska i skolan, eftersom antalet finska mellanskolor och gymnasier vuxit kraftigt. Märk väl alltså: år 1965 läste **majoriteten av finnarna, 60 %**, ingen svenska.

Ramlagen för grundskolan stiftades 1968, men beslutet var fullt förverkligat först då grundskolan införts också i Helsingfors, så sent som år 1977. Det obligatoriska andra inhemska i grundskolan har alltså funnits bara i drygt 30 år, inte sedan hedenhös.

Språkfrågan blev det största tvisteämnet i grundskolereformen. Det hela började när SFP år 1964 i sitt partiprogram formulerade målet att undervisningen i det andra inhemska skulle inledas redan på ett tidigt stadium i skolorna. Regeringen Paasio med SFP utanför och Reino Oittinen som undervisningsminister lade i april 1967 fram propositionen om ramlag för grundskolan, utan obligatorium för det andra inhemska. Frågan var trots heta diskussioner öppen i riksdagen när Paasios regering avgick i samband med presidentvalet 1968

När Kekkonen blivit återvald till president gick uppdraget att bilda ny regering till Mauno Koivisto. För att kunna trygga den ekonomiska stabiliseringspolitiken var Koivisto angelägen om att få SFP med i den nya regeringen. SFP ställde villkoret att regeringsprogrammet skulle garantera obligatorisk undervisning i två språk förutom modersmålet i grundskolan. Undervisningsminister blev Johannes Virolainen.

Virolainen konfererade med Kekkonen om att ändra språkklausulen i Oittinens proposition i enlighet med det nya regeringsprogrammet. De var överens om att fortsätta på Paasikivis linje, dvs. att i Finlands intresse utveckla det nordiska samarbetet och hålla på de båda nationalspråken. Virolainen åberopade ett Paasikivi-citat:

”Försvaga inte svenskans ställning i skolorna. Om ni gör det misstaget är jag rädd att det kommer ett visst annat främmande språk i stället och det språket är inte spanskan.”

I och med Virolainens starka hållning började saken vara klar. Riksdagen antog slutligen ramlagen för grundskolan den 24 maj 1968 med stor majoritet, 137 för och bara 24 emot. Det viktiga att notera är, att det obligatoriska andra inhemska sist och slutligen infördes under **stor enighet** både i riksdagen och bland den högsta statsledningen, fast det var SFP:s initiativ.

Sedermera har riksdagen tre gånger behandlat initiativ i den här frågan. År 1990 förkastades med rösterna 157-30 ett förslag med samlingspartisten Riitta Uosukainen som primus motor att göra andra inhemska frivilligt; bland de 30 fanns intressant nog nuvarande presidentkandidaten Pekka Haavisto och hans sannolika kommande kollega Sauli Niinistö. Två år senare gjorde Uosukainen som undervisningsminister ett nytt försök, men det förföll då statsminister Aho motsatte sig det. År 2005 slopades på förslag av socialdemokraten Tuula Haatainen det obligatoriska andra inhemska språket i studentexamen; världen är inte statisk.

Min övertygelse är, att sådana förändringar inte är katastrofer. Kom ihåg vad jag noterade ovan: finnarna har haft obligatorisk svenska bara i 30 år. Förändringar behövs ibland. Inte ens Taxells berömda paradox, att tvåspråkiga lösningar alltid till enspråkighet, behöver betraktas som en naturlag. Låt mig nämna ett intressant aktuellt exempel, som inte väckt någon nämnvärd uppmärksamhet. Vid Helsingfors universitet sammanslogs från årsskiftet de gamla institutionerna för finska och svenska nyligen enhälligt och i gott samarbete och alla parter är nöjda.

Hur skall vi då förhålla oss till obligatoriet? Turun Sanomat intervjuade nyligen Marketta Sundman, professor i svenska vid Turun yliopisto, som länge forskat i svenskinläringen i finska skolor. Hon förordar större valbarhet. Undervisningsresultaten blir förstås bättre, om grupperna skulle bestå av motiverade elever i högre grad än nu, då många (speciellt pojkar) är omotiverade och blir förstärkta i sina negativa attityder.

Men det finns också solskenshistorier. Vid mitt frisörsbesök i förrgår berättade Niina, att hennes nioårige son Elmo nyligen sagt: ”Mamma, jag vet vad jag vill ha till julklapp: en finsk-svensk ordbok.” Kanske Folktinget kunde agera julbock?

Faktum är att vi finlandssvenskar nu i många finnars ögon lider en enorm goodwillförlust hela tiden på grund av pakkoruotsi-diskussionen. Jag citerar en anonym finsk nätdebattör, som inte hör till den aggressiva falangen:

”... för Finlands svenskar betyder tvångssvenskan att deras rykte fördunklas i finnarnas sinne. Med tvång skaffar man inte vänner, inte aktning och inte heller godtagande. Det finns inte någon annan fråga där vi utbildade och upplysta medborgare blir behandlade som oförstående barn, och samtidigt klandrade för språkhat och felaktiga attityder.”

Det här stämmer åtminstone mig till eftertanke. Jag tror på en låg finlandssvensk profil i den här frågan. Det är obetänksamt av finlandssvenska debattörer att karakterisera den finska diskussionen som inledning till språkkrig, eller att se den som en parallell till 1930-talets judepogromer. Det är de finska politiska ledarna, som skall dra riktlinjerna för hur majoritetsbefolkningen ser på sin position i Finland, Norden och världen, och vilka krav det ställer på utbildningen i en föränderlig värld. Som jag har påvisat har ledande finska politiker alltsedan 1960-talet både yttrat sig kraftfullt och agerat därefter, och det har vi också sett nu.

Mina damer och herrar: Fast New York Times en gång sade, att finlandssvenskarna är världens mest bortskämda språkminoritet, betyder det här, eller det jag sagt ovan, **inte** att vi skall lägga oss som en dörmatta. Den finlandssvenska utmaningen är nu som förr att i vardagslivet kunna visa på den verkliga nyttan av att kunna ens lite svenska. Det gör vi i så många situationer som möjligt genom att öppna munnen – på svenska, och göra det också då våra finska vänner för sin del bjuder till på svenska.